

Martin Oravec
IPS, I. semester
ZS 1998/1999

Dějiny politického myšlení I.

Ing. Aleš Havlíček

Ciceronovo najlepšie zriadenie
(Prvé tri knihy De re publica)

13. I. 1999

Marcus Tullius Cicero (106-43 p.n.l.) bol jedným z najvýznamnejších rímskych advokátov a politikov, dokonca býva označovaný za najlepšieho rímskeho rečníka. Svoje názory a bohaté politické skúsenosti (v roku 63 p.n.l. sa stal konzulom) boli zhmotnené v podobe jeho publikovaných rečí, filozofických a politických spisov a bohatej korešpondencie. Vo svojom najvýznamnejšom politickom spise *De re publica* (6 kníh), ktorý sa nám nezachoval celý, skúma problém rôznych politických zriadení, princípy spravodlivosti v štáte a otázku výchovy budúcich vládcov obce. Toto dielo je očividne poznačené stoickou filozofiou, ktorá hlása, že na to, aby bol človek šťastný, musí konať v súlade s prírodou, a tá sa dá spoznať len rozumom. Odvolávanie sa na štát ako produkt prirodzeného inštinktu a úlohu rozumu v správe vecí verejných je teda prvou výraznou črtou diela. Podruhé môžeme vybadat' akési spoliehanie sa na múdrosť historickej skúsenosti ("historia magistra vitae"), t.j. akési "prozreteľnosť", a pochybovanie o schopnostiach aj tých najmúdrejších ľudí usporiadať veci verejné čo najlepšie a najstabilnejšie. Za tretí významný vplyv sa dá označiť dielo gréckeho obdivovateľa rímskeho zriadenia Polybia, ktorý vo svojom diele *Dejiny z čias rozkvetu rímskej republiky* pripisoval stabilitu a funkčnosť rímskeho zriadenia tomu, že bolo spontánne a dlhodobo tvorené rôznymi vládcami a z každej formy vlády si vždy prevzalo jeho najprogressívnejší prvok. Hlavná myšlienka Ciceronovho spisu predstavuje teda klasický príklad spojenia helenistickej kultúry s rímskym zmyslom pre prax a najväčší prínos Ciceronovho diela vidím v rozvíí obdivuhodnej idey zmiešaného zriadenia do širokej argumentácie, v ktorej autor odmieta jednotlivé zriadenia a odôvodňuje dokonalosť a stabilitu rímskeho zriadenia príkladmi z histórie ako rímskej, tak i iných národov, pričom aby dodal svojim názorom váhu, používa formu platónskeho "rozhovoru tých najmúdrejších a najslávnejších mužov našej obce" (7/12/).

Štát (obec)

Cicero je prvým politickým mysliteľom, ktorý sa nezaobrá výhradne konkrétnym štátom, ale štátom všeobecne ako politickým útvarom. Na druhej strane je tnutné podotknúť, že výraz štát v tej dobe latinčina ešte nepoznala, preto v tejto súvislosti možno hovoriť len o vlasti, obci, meste atď., závisí to od toho-ktorého autora. Združovanie ľudí Cicero nechápe ako slabosť, ale ako prirodzenú vlastnosť ľudí, danú prírodou, lebo "ľudská povaha sa vyhýba osamelosti a smeruje k združovaniu a spoločnosti" (I/25/40/). Obec je právne spoločenstvo občanov, a ako taká si zasluhuje najvyššiu úctu a vďaka svojich obyvateľov. "Leč vlast nás nezplodila a nevychovala..., že by od nás neočakávala žiadne náklady a sloužíc pouze našemu pohodlí,

poskytovala by bezpečné útočisko pro naše volno a klidné místo pro odpočinek, nýbrž aby si zavázala největší díl našeho ducha, nadání a důmyslu k svému užitku a nám k soukromému užitku zanechala pouze to, co by sama mohla postrádat.” (I/4/7/)

Význam přírody a prirodzenosti pre obec všeobecne spočíva v prirodzenom zákone, od ktorého sa odvíja prirodzené právo. Prirodzený zákon je stály, večný a neprekonateľný, nedá sa mu odporovať ani ho odmietnuť a “všetchny národy a po všechny doby bude ovládat jeden večný a neměnný zákon” (III/22/33/[II A]). Úlohou obce je žít v súlade s týmto zákonom, hoci ľudské právo (ius humanum) sa môže od božského, teda prirodzeného zákona odchýliť.

Významnú úlohu v obci hrá aj spravodlivosť. Tá je večná a nemenná, stanovená prirodzeným právom a zaväzuje všetkých. V každom človeku sú hneď od narodenia semená spravodlivosti -- ináč by neexistovala nielen žiadna cnosť, ale ani vec verejná. Spravodlivým je jednoducho povedané to, čo bolo všetkými nádormi vo všetkých dobách uznávané a za spravodlivé považované. Zatiaľ čo v zakladaní a udržiavaní obce sa ľudská cnosť najviac približuje božskej moci (ved' počiatok rímskej veci verejnej založil jeden muž -- Romulus, ktorý bol údajne vzatý do neba), zánik obce patrí k najväčším katastrofám na svete. Ako dokazuje Laelius (III/29/41/), keby sa porušovanie zmlúv ujalo, rozšíril by sa tento nespravodlivý zvyk a zvoľňa a zvedol by impérium od práva k násiliu, čo núti Laelia vyjadriť obavy o potomstvo obce a jej nesmtelnosť. Nespravodlivosť teda ohrozuje najväčší zmysel každej obce -- jej trvalosť, a preto musí v obci(štáte) vládnuť spravodlivosť.

V obci musí vládnuť cnosť. Cicero však pojem “cnosť” presne nedefinuje, tvrdí však, že najvýznamnejšou úlohou múdrosti a prejavom cnosti je služba obci. Z týchto východisiek sa odvíja veľmi pestrá a obsiahla diskusia o tom, akí majú byť vládcovia. Všeobecne sa dá povedať, že by to mali byť tí najlepší muži obce, len z nich totiž vznikne najvznešenejšia vláda, ktorá bude pohrdať všetkým ľudským a snažiť sa o to večné a božské, bude rozširovať ľudské možnosti a robiť život ľudí bezpečnejším a bohatším a ako nástroje bude používať tak vlastný cnostný príklad, ako aj múdre zákony. K vláde by sa mali dostať ľudia cnostní a rozumní -- otázka však znie, či tí, čo múdrosti získali štúdiom, alebo tí, ktorí ju získali skúsenosťami. Totiž zatiaľčo vzdelanci podporujú prírodné princípy v riadení obce slovami a vedou, ľudia na čele štátu to robia inštitúciami a zákonmi. Ideálom múdreho muža je človek, ktorý “nikdy neprestal sám sebe vzdelávať a sebe pozorovať, ... ostatní povolával k napodobovaniu seba, a seba sama leskem své duše a svého života nastavoval jako zrcadlo spoluobčanům.” (II/42/69/) Cicero teda uprednostňuje ľudí, ktorí sa vyznajú v riadení obce a zároveň sa neprestávajú vzdelávať, avšak keď si má vybrať medzi štátnikom a vzdelancom, tak v zhode s epikurejskou filozofiou dáva

prednosť ľuďom zúčastňujúcim sa na verejnom diani pred mudrcmi, ktorí sa odmietajú na správe podieľať, a tvrdia, že ku kormidlu sa postavia len v čase krízy.

Vec verejná (res publica)

Ešte aj do dnešných dní zostáva nezodpovedanou otázkou, čo Rimania pod pojmom res publica vlastne rozumeli. Odpoveď sa líši od autora k autorovi, Cicero vec verejnú definuje takto: “... *Scipio ... zopakoval ... svou krátkou definici věcí veřejných, v níž řekl, že je věcí lidu; lid však není sešlostí veškerého množství, nýbrž je to shromáždění sjednocené uznáním práva a společného užitku, jak on určuje. Potom učí, jak velká je užitečnost ve vysvětlování definice, a z oněch svých definic uzavírá, že tehdy existuje věc veřejná, to jest věc lidu, když je dobře veden ať králem či optimáty nebo vším lidem.... neexistuje již pouze zkažená věc veřejná, nýbrž jak ukazuje závěr z oněch definic, není to již vůbec věc veřejná, neboť to není věc lidu...*” (Tretia kniha, podľa Argumentum Augustini civ. 2,21)

Cicero si pre ujasnenie svojej argumentácie definuje, aká má obec byť, pomocou termínu vec verejná (res publica), v ktorej zdôrazňuje vlastnosti, ktoré musí spĺňať, t.j. musí sa riadiť vládou zákona a slúžiť všetkým občanom na prospech, inak totiž nejde o vec verejnú, ale o samovládu jedného, viacerých či množstva. Každý ľud, obec či vec verejná musí byť spravovaná rozhodovaním, ak chce dosiahnuť trvalosť. Tak ako u Platóna, druhy jednotlivých zriadení závisia od počtu ľudí pri moci a od ich úmyslov. Na základe týchto kritérií Cicero vymenúva šesť hlavných zriadení: vládu kráľa a jeho opak -- tyrana, vládu optimátov a jej opak -- kliky (factio) a nakoniec davu alebo jeho prot'ajšku, pre ktorý nevie nájsť meno -- možno ho nazvať tiež tyranom alebo zmäteným davom. A Cicero ústami Scipia jedným dychom dodáva, že žiadny z týchto druhov úsporiadania vecí verejných nemožno považovať za dokonalý alebo najlepší, ale sú znesiteľné, pokiaľ sa v nich nevyskytne žiadna nespravodlivosť.

Avšak vecou, “která má v obci největší smysl” je “uspořádat obecní zřízení, které by bylo trvalé” (III/3/4/), a to považuje spolu so stabilitou usporiadania správy vecí verejných za najdôležitejšiu zásadu v obci.

Cicero píše “...taková je každá správa věcí veřejných, jaká je povaha a vůle toho, kdo ji spravuje” (I/31/47/) a navyše konštatuje, že sa často vmiesi do vlády nespravodlivosť či žiadosti, každé jednotlivé zriadenie je zaťažené chybami a majú tendenciu dostať sa na “sráznou a kluzkou cestu k sousednímu zlu” (I/28/44), preto treba preskúmať jedno zriadenie po druhom a argumenty, prečo ich Cicero odmieta a hľadá ideál niekde inde.

Kráľovstvo a tyrania

Kráľovstvo je podľa Cicera najlepšie zo spomínaných troch zriadení, a preto venuje pomerne veľký priestor jeho obhajobe.

Najväčšou výhodou kráľovstva je, že vládne iba jeden. Takisto ako je iba jeden najvyšší boh, Jupiter, nad všetkými bohmi a ľuďmi, ako je iba jeden najvyšší správca majetku bohatých ľudí, jeden kormidelník či lekár, tak stačí iba jeden kráľm ktorý sojou rozhodnosťou dokáže vládnuť celej vecí verejnej. Cicero v prospech kráľovstva používa aj veľké množstvo príkladov z prírody, kde rozhoduje iba jeden a to ten najlepší subjekt. Príroda napríklad dala najlepším panstvo nad ostatnými k ich vlastnému prospechu. Kráľ údajne vládne občanom a otrokom ako duch telu a vášňam. Obec sa tak riadi podľa pokynov a miery jedného a tak smeruje k vznešenosti.

Pokiaľ je kráľ volený ľuďom, ako boli prví králi v rímskom kráľovstve, je veľká pravdepodobnosť, že bude, podobne ako v prírode, zvolený ten najlepší. Takýto vládca potom celý svoj život predvádza občanom ako zákon, a keď to dokáže jeden, netreba rozširovať rady vládnucich o ďalších. Kráľovstvo je "... ten stav, kedy trvalou mocí, spravdnosťou a moudrosťou jedného je řízeno blaho, spravdnost a klid občanů." (II/24/42/) Prednosťou kráľovstva pred ostatnými zriadeniami je napríklad, že kráľ sa o občanov stará, chráni ich a možnosti a duch dobrých ľudí sú podporované príčinnivosťou najlepšieho. Ideálny kráľ by mal byť "... dobrý, moudrý a znalý užitku a důstojnosti občanů, ochránce a správce věcí veřejných; tak by měl být totiž nazýván každý kormidelník obce. Toho muže jím udělejte, jakmile ho poznáte, je to totiž ten, kdo je schopen bránit obec radou a činem." (I/29/51)

Na druhej strane nevýhodou kráľovstva je fakt, že ostatní sa nezúčastňujú na spoločnom práve a rozhodovaní a nemožno prehliadnuť ani určitú podobnosť s otroctvom. Ľud musí slúžiť ako miernemu tyranovi, tak i zlému kráľovi, nerobí to teda žiadny rozdiel. Najväčšie nebezpečenstvo kráľovstva spočíva podobne ako najväčšia výhoda, zase v tom, že moc má len jeden vládca. "Je tedy křehké štěstí lidu, které spočívá ve vůli a mravech jednoho muže ..." (II/28/50).

Pri veľmi ľahkej zmene zmysľovania vláda jedného sklízne z najlepšieho usporiadania vecí verejných do najhoršieho - tyranie, teda najnespravodlivejší a najtvrdší druh otroctva. Takýto osud stihol rímskych občanov za vlády Servia Tullia, ktorý sa obával trestu za vraždu predchádzajúceho panovníka a nevedel skrotiť svoje mravy a vášne svojich ľudí.

Kráľovstvo je teda nestála forma usporiadania vecí verejných, pretože obec môže byť podlomená skazenosťou jedného človeka, a tým vznikne najzhubnejší stav. Avšak samotnú

formu by sme nemali haniť, pretože prevyšuje ostatné zariadenia, avšak len v prípade, ak si zachováva svoj pôvodný stav.

Vláda optimátov alebo kliky

“Obtížnosť najít radu přenesla vládu z krále na více lidí, omyl a zpozdilost lidu z množství na málo. Tak zaujali optimáti střed mezi slabostí jednoho a zpozdilostí mnoha, míru v plném slova smyslu; když oni chrání obec, musí být národy přešťastné, zbaveny vši starosti a přemýšlení, neboť jejich klid byl svěřen jiným, kteří ho musí uchránit a vyvarovat se, aby si lid nemyslel, že jeho zájmy jsou vládnoucími zanedbávány” (I/34/52), píše Cicero o výhodách vlády optimátov, teda tých najlepších občanov obce. V prospech tejto vlády hovorí aj fakt, že vo viacerých hlavách je viac rozumu (dômyslu), hoci zaručujú rovnakú spoľahlivosť a spravodlivosť ako kráľ, teda vláda optimátov si nás získava dômyslom.

Nevýhodou tohto zriadenia je, že ľud (množstvo) sa nepodiela na slobode, rozhodovaní a moci, a nadutosť a pýcha predných mužov obce utláča neschopných a slabých. Najväčšie nebezpečenstvo spočíva v tom, že pri voľbe ľudia neznajú cnosti považujú za najlepších ľudí, ktorí sú najmocnejší, najbohatší či najurodzenejší. Najohavnejšou formou vlády optimátov sa potom stáva zriadenie, kde vládnu najbohatší. Takýchto ľudí potom Cicero nazýva klikou, pretože majú záujem na dobrom vedení obce, ide im iba o vlastný prospech a obohatenie.

Vláda ľudu a vláda lúzy

Len tam, kde má najvyššiu slobodu ľud, má sloboda svoj prístatok. Avšak keď nie je sloboda rovná pre všetkých, nie je slobodou, a je logické, že vždy bude niekto bez podielu na moci a verejných uzneseniach a rozhodovaní, a naopak niekto bude vládnuť vďaka svojmu pôvodu a peniazom. Cicero jednoducho odmieta rovnostárstvo ako nespravodlivé, a ľudovú obec kritizuje ako zriadenie, v ktorom nepoznajú rozličné stupne dôstojnosti, a teda nemá vznešenosť.

Ľudová obec má však ešte jednu výhodu -- je neobyčajne stabilná, pretože “neexistuje nič stálejšieho a pevnejšieho než svorný lid, jenž vytahuje vše ke své suverenitě a svobodě” (I/32/49/). Svornosť je však možná len v takej veci verejnej, kde to isté prospieva všetkým, rozličné skupiny ľudí vidia svoj prospech v niečom inom, preto v obci s vládnucou tiredou sa rodí nesvornosť. Cicero odmieta rovnostárstvo vo všetkých oblastiach ako nemožné, prípadne ponižujúce voči občanom, ich majetku talentu či hodnostiam a vznešenosti a tým odmieta i celú ľudovú obec.

Rovnostárstvo teda ruší celú vznešenosť obce. Hlavné nebezpečenstvo vlády ľudu však spočíva v smáde po slobode, nie však slobode primeranej a zmiešanej, ale rýdzej, a preto ľud vládá po úradníkoch a vláde, aby boli poddajní a mierni. Počas takejto vlády ľúzy “neexistuje žiadny rozdiel medzi soukromníkom a úředníkom, ... takže v takejto obci musí byť vše plno svobody do té míry, že i soukromý dům postrádá vlády a to zlo se šíří až ke zvířatům, a nakonec, že otec se bojí syna, syn si neváží otce a mizí veškerá úcta. Aby byli veskrze svobodní, neexistuje rozdiel medzi občanem a cizincem, učitel se bojí žáků a lichotí jim, žáci opovrhují učiteli, mladíci si osobují váhu starců, starci se snižují ke hrám mladičků, aby nebyli v nenávisti a obtížní. Tak se stává, že i otroci vystupují svobodněji, ženy mají tatáž práva jako muži, a také psi a koně mají takovou svobodu a osli tak svobodně pobíhají, že je jim nutno uhýbat z cesty.”(I/43/67/) Nakonec nezkontrolovateľný a zbesilý ľud prestane poslúchať na zákony, takže už nemá žiadneho pána a spomedzi nich vystupuje tyran, takže ich prehnaná sloboda uvrhne do otroctva.

Zmiešané zriadenie

Otázka po najlepšom zriadení sa v knihe viackrát objavuje. Cicero ústami Scipia neschvaľuje žiadny z troch druhov správy vecí verejných, najbližšie k ideálu má však podľa neho kráľovstvo. Všetky typy sú znesiteľné, pokiaľ sa k moci nedostane nespravodlivý vládca, vládca totiž vždy závisí od povahy toho, kto je pri moci. Všetky zriadenia sú však veľmi náchylné zmeniť sa v nespravodlivú formu vlády, teda kráľovstvo v tyranii, vládca optimátov vo vládu kliky a ľudová obec vo vládu ľúzy. Zriadenia sa kvôli vnútornej nestabilite menia v akosi kolobehu zmien, ktorý sa začína kráľovstvom, prechádza v tyranii, tá môže po vyhnaní kráľa vyústiť do vlády optimátov, kliky alebo umiernennej vlády ľudu. Avšak keď ľud zvrhne spravodlivého kráľa alebo dobrú vládu optimátov, možno hovoriť o vláde ľúzy, bezuzdného davu, z ktorého sa po čase rodí tyran. Šesť základných zriadení sa strieda v rýchlom slede za sebou, pričom “nikdy se dlouho neudrží tentýž způsob veřejné správy” (I/44/68/).

“Jsou.zvláštní kruhy a oběhy ve změnách a střídání obecního uspořádání; je to věc moudrého poznat je, předvídat je však, když hrozí, a ve věci veřejné udržet její dráhu a podržet ji ve své moci, to už je dílo jakéhosi velkého občana a téměř božského muže. Proto si myslím, že je třeba schválit nejvíce jakýsi čtvrtý druh věci veřejné, který je vyvážen a smíšen z těch třech, které jsem uvedl jako první.” (I/29/45/). Cicero sa teda vyslovuje za akýsi štvrtý typ usporiadania správy vecí verejných, ktorý je zmiešaný z prvkov troch hlavných spôsobov správy: obsahuje tak z vynikajúcich vlastností kráľa, aby časť moci bola pridelená tým vynikajúcim mužom obce a niektoré rozhodnutia boli ponechané na ľud.

Takáto nové usporiadanie je založené na vyvážení a primeranom zmiešaní jednotlivých prvkov. Práve tento vyrovnaný pomer medzi prvkami jednotlivých zriadení je hlavnou podmienkou toho, aby bolo zmiešané zriadenie stabilnejšie ako predchádzajúce zriadenia. Ústava vzniká akýmsi uzavretím zmluvy medzi ľuďmi a mocnými, pretože jeden sa bojí druhého pričom každý chce mať zaručené vlastné slobody a právo ovplyvňovať správu vecí verejných.” Stabilitu zaručuje aj rovnomerne rozvrstvené právo, povinnosti a náklady, “takže úradníci majú dosti moci, rada tých predných vážnosť a ľud dosti svobody” (II/33/57/). Úpadok nového zriadenia nie je preto možný bez závažných chýb vládcov.

Tento najlepší typ usporiadania vecí verejných bol dosiahnutý akousi prirodzenou cestou, zásahom prozreteľnosti alebo osudu. Ustanovenie takejto veci verejnej nie je totiž záležitosťou ani jednej doby, ani jedného človeka, ale obec bola vytváraná počas vekov príspevkami jednotlivých ľudí a je teda založená na múdrosti predkov. Nezastupiteľné miesto mala na vývoji konečného stavu zmiešaného zriadenia Rímskej republiky vo vrcholnej ére (pred vystúpením bratov Gracchovcov) aj dômyselnosť a ukáznenosť ľudu a výrazná dávka šťastia.

Bibliografia:

Cicero: Prvé tri knihy spisu *De re publica*. Rukopis.